

НОВА ІСТОРІЯ

УДК 94(438)«15»:284.001.361

Черкасов С.С.

АКТ ВАРШАВСЬКОЇ КОНФЕДЕРАЦІЇ 1573 р. ТА ПРОЕКТ СКЛИКАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СОБОРУ У ПОЛІТИЧНІЙ ПРОГРАМІ ПОЛЬСЬКОГО РЕФОРМАЦІЙНОГО РУХУ XVI ст.

Реконструйовано та охарактеризовано ключові особливості перебігу реформаційного руху в Польщі другої половини XVI ст., визначено роль ідеї скликання Національного Собору у політичній програмі протестантської шляхти та основні механізми впливу Реформації на формування польського етнополітичного середовища. Встановлено, що політична діяльність протестантів, спрямована проти католицької церкви, відіграла виняткову роль у поширенні польських етнічних цінностей на сферу організації державної влади та сприяла набуттю ними нормативного закріплення. На практиці цей вплив було реалізовано в обґрунтуванні протестантами власних політичних вимог інтересами польського народу та держави, боротьбі за створення польської національної церкви, утвердженні пріоритету польського права над розпорядженнями римської курії.

Наведено текст та проаналізовано головні положення Акту Варшавської генеральної конфедерації 1573 р. як ключового політичного документу польської Реформації. Виявлено, що активне використання протестантською шляхтою реформаційних гасел у політичній боротьбі сприяло укріпленню основних засад шляхетської демократії, основ польського парламентаризму та польської етнополітичної культури в цілому. Продемонстровано, що реформаційний рух у Польщі виступив потужним чинником етнізації сфери відносин влади і державного управління, суспільно-політичної інтеріоризації польських етнічних цінностей, що сприяли розвитку базових уявлень про приналежність до етнічної спільноти та здійснили відчутний вплив на формування польського етнополітичного середовища.

Ключові слова: *Європейська Реформація, Річ Посполита, Акт Варшавської конфедерації.*

В умовах сучасної глобалізації, що супроводжується уніфікацією етнокультурного середовища, дедалі більшої ваги набувають проблеми етнічного характеру, без урахування яких неможлива побудова демократичного громадянського суспільства, розв'язання значної частини існуючих міждержавних конфліктів. Важливість етнічних питань у сучасних суспільно-політичних процесах зумовлює гостру потребу у проведенні не тільки теоретичних, але і конкретно-історичних досліджень обставин розвитку та механізмів формування феномену етнічної ідентичності, виявлення його функціональної специфіки.

Першочергове місце серед трансформаційних чинників, що вплинули на розвиток етнічної ідентичності європейських народів періоду раннього Нового часу, належить протестантській Реформації, яка зробила вагомий внесок у формування сучасних рис європейської цивілізації. Піднесення Реформацією етнічних цінностей відбувалось у тісному взаємозв'язку із активними

суспільними перетвореннями, які сприяли запровадженню принципів раціоналізму, плюралізму і толерантності у політичному житті, що нині відображаються у становленні демократичних республіканських форм влади. Дослідження Реформації дозволяє простежити основні прояви та наслідки впливу релігійного руху на розвиток етнічної спільноти.

Незважаючи на загальноєвропейський масштаб історичного явища, Реформація сформувала в кожній із охоплених нею країн локальну модель свого розгортання, відмінну від інших зразків. Невід'ємною складовою історичного розвитку Східної Європи XVI-XVII ст. став польський реформаційний рух, який поширився далеко за межі безпосередньо польської території. Зокрема, враховуючи перебування українських земель під владою Польщі, поглиблене вивчення перебігу польської Реформації становить винятковий інтерес для зарубіжної та вітчизняної історії.

Аналіз стану наукової розробки проблеми засвідчує стабільний інтерес багатьох поколінь дослідників до вивчення польського реформаційного руху і, водночас, наявність низки питань, що потребують подальшого розв'язання. Залишаються, зокрема, недостатньо дослідженими основні якісні параметри розвитку польської Реформації, потребують додаткового з'ясування такі її аспекти, як передумови виникнення та еволюція соціального складу, що у більшості праць згадуються побіжно, або отримують традиційно поверхове висвітлення. Поза увагою більшості істориків залишилась проблема впливу Реформації на формування польської етнічної ідентичності, що зумовлює потребу її окремого розгляду. За визначенням більшості дослідників, перебіг польського реформаційного руху протягом 1550-1573 рр. досяг апогею розвитку Реформації на польських землях. Зокрема, польський історик С. Кот назвав окреслений етап періодом розквіту Реформації у Польщі [1, 2]. Аналогічне твердження висловили у своїх працях польські дослідники М. Королько та Я. Тазбір [3]. Інший польський науковець Т. Маціушко початком польської Реформації пропонує розглядати 1550 р. [4]. Особливість періоду пов'язується з активною участю шляхти у реформаційній боротьбі та пом'якшенням релігійної політики королівської влади. Зазначимо, що розвиток цих процесів відбувався нерівномірно та поступово.

Аналізуючи розвиток польського реформаційного руху у другій половині XVI ст., необхідно враховувати комплекс змін, які започаткували новий етап його перебігу. Здобуття протестантизмом широкої підтримки у шляхетському середовищі, що відбулося впродовж попереднього періоду, призвело до подальших кардинальних перетворень форм та напрямків розгортання реформаційного руху в Польщі у 50-х рр. XVI ст. Це відіграло роль ключового чинника у зміні характеру розвитку польської Реформації.

З одного боку, формування протестантських громад у межах приватних шляхетських володінь створило необхідні передумови для організаційного оформлення реформаційного руху в Польщі. Лише протягом 1550-1560 рр. у

Малопольщі з'явилося понад 60 протестантських громад, близько 40 громад виникли на території Великопольщі [5, s. 138]. Зокрема, користуючись протекцією світських покровителів, протестанти запровадили синодальну систему управління громадами. Перший протестантський синод у Польщі відбувся 25 листопада 1550 р. у приватному містечку шляхтича М. Олесницького у Піньчові [6, s. 2]. Загалом, протягом 1550-1573 рр. у Польщі відбулось 94 протестантських синоди, пріоритетну роль в організації яких мали представники шляхетського стану [7, s. 31].

З іншого боку, розгортання реформаційної боротьби протестантської шляхти на початку 50-х рр. XVI ст. відбувалось в умовах жорсткої протидії з боку короля та католицької церкви. Варто зазначити, що прихід до влади Сигізмунда II Августа (1548-1572 рр.) розглядався більшістю протестантів передусім у контексті очікуваних змін релігійної політики королівського двору, сподівань на більш сприятливі умови розвитку реформаційного руху, які пов'язувались із загальнопоширеним переконанням про схвальне ставлення до протестантизму нового короля. Зокрема, виразником таких настроїв став реформатор Ж. Кальвін, який присвятив польському королю власний коментар до послання апостола Павла до євреїв, покладаючи великі надії на підтримку реформаційного руху в Польщі Сигізмундом II Августа [8, p. 281]. Проте вже перші кроки нового монарха не виправдали покладених на нього протестантами надій.

Початок панування Сигізмунда II Августа позначений низкою антипротестантських едиктів [9, s. 144]. Намагаючись отримати підтримку духовенства на першому етапі свого правління та турбуючись про дозвіл церкви на проведення коронації своєї дружини Барбари, Сигізмунд II Август продовжував контрреформаційну політику свого батька. У декреті від 12 грудня 1550 р. король проголосив Польщу католицькою державою, у якій прихильники еретичних вчень оголошувались поза законом. Протестантам заборонялось займати державні посади, наказувалось негайно повернутись до католицького віросповідання, або залишити країну [10, s. 176].

Із збільшенням кількості світських протекторів лютеранських та кальвіністських громад прискорюється процес формування їхньої організаційної структури. Починаючи з другої половини 1550-х рр., протестантські збори Польщі та Литви розподілились на дві провінції – Малопольську та Литовську, на чолі яких стояли суперінтенданти. Першим суперінтендантом Малопольської провінції став обраний на Сломницькому синоді 1554 р. Ф. Круцигер, колишній католицький священик. Литовську провінцію у 1555 р. очолив Ш. Зациюш, який також у минулому належав до католицького духовенства [7, s. 131].

Важливим проявом реформаційного руху в Польщі стала політична діяльність протестантської шляхти. Протягом 1548-1569 рр. понад 30% шляхетських послів делегованих на сейми належали до протестантського

віросповідання. Для Малопольщі та Калишського і Познанського воєводств цей показник перевищував 60%. Сеймові конституції цього часу засвідчують поєднання вимог ексекуціоністського та реформаційного рухів, використання шляхтою протестантських гасел у політичній боротьбі.

На скликаному Сигізмундом II Августом Пиотрковському сеймі 1550 р. головними темами обговорення стали не внесені королем питання організації оборони кордонів, а ексекуціоністські вимоги кодифікації права та дотримання принципу розподілу посад *incompatibilitas* [11, к. 186]. Реформаційна проблематика була представлена справою С. Оріховського, на захист якого виступила більша частина шляхти [12, к. 319].

Активізація сеймової боротьби шляхти зумовила потребу в об'єднанні зусиль різних протестантських конфесій задля досягнення спільної політичної мети. Впливовим чинником консолідації трьох гілок польського реформаційного руху стала спроба розробки догматичних засад майбутньої польської національної церкви. Ідея створення останньої була вперше висунута у 1552 р. лютеранським проповідником італійського походження Ф. Станкаром, який з 1549 р. перебував у Польщі. Організаційна структура майбутньої церкви була докладно описана у надрукованому Ф. Станкаром трактаті «*Canones reformationis ecclesiarum Polonicarum*», за яким головою реформованої церкви проголошувався король, а світські особи мали право очолити місцеві громади [13, s. 160]. У 1553 р. було видано польськомовний переклад трактату під назвою «*Porządek naprawienia w kościołach naszych*», у якому підкреслювалось право шляхти на визначення віросповідання своїх підлеглих селян. Проте проект було відхилено на кальвіністському синоді в Сломнику 1554 р. як несвоєчасний.

Проблема протестантської міжконфесійної єдності стала однією з найважливіших перешкод на шляху до створення єдиної національної церкви. Реалізація такого масштабного загальнодержавного проекту потребувала не лише координованої узгодженості політичних позицій кальвіністів, лютеран та чеських братів під час сеймових засідань. Це вимагало об'єднання протестантських напрямків на спільних теологічних засадах з метою формування єдиного загальнопротестантського представництва на майбутньому Національному Соборі. На Кожеминському синоді 1555 р. представники чеськобратської громади та малопольські кальвіністи ухвалили акт міжконфесійної унії під назвою «*Pactum de unione totali*» [6, s. 18]. Догматичною платформою об'єднання стала теологія чеських братів. Незважаючи на формальне схвалення, текст унії не влаштував жодну зі сторін. З одного боку, польські кальвіністи не могли погодитись на відмову від власної догматики на користь чеськобратської, з іншого – чеські брати усвідомлювали небезпеку, закладену в аріанському русі, що розвивався у кальвіністському середовищі.

Особисту увагу до проблеми створення польської національної церкви виявив Ж. Кальвін. 5 грудня 1554 р. реформатор адресував до Сигізмунда II Августа листа з проханням надати допомогу польським протестантам та самостійно очолити польську церкву [8, р. 329]. У наступному листі від 24 грудня 1555 р. Кальвін закликав Сигізмунда II Августа завершити розпочату реформацію польської церкви, наголошуючи на значній користі, яку може принести протестантизм для Польської держави. На жоден із своїх листів Ж. Кальвін так і не отримав відповіді.

На Піотрковському сеймі 1555 р. вимоги ексекуючого табору зазнали певних змін. Проекти кодифікації права поступились актуальністю більш нагальним питанням захисту шляхетських прав від церковної влади. Головним об'єктом критики сеймових послів стала католицька церква [14, s. 66]. Протестантська шляхта виступила із пропозицією скликання Національного Собору з метою підпорядкування польської католицької церкви польському монархові. Шляхтичі Р. Лещинський та І. Оссолінський запропонували проголосити майбутній Національний Собор установчим для заснування польської національної церкви [15].

3 травня 1555 р. прихильники Реформації на чолі зі С. Лютомирським надали Сигізмунду II Августу перелік засадничих догматів нової національної церкви, який складався із 24 артикулів. Відверто протестантський характер запропонованого документу проявив себе у низці положень. 23 артикул проголошував Святе Письмо єдиним джерелом богопізнання, 16 артикул заперечував католицьку доктрину спасіння справами. З іншого боку, у жодному пункті не згадувався догмат про віру у Св. Трійцю. Одним із ключових положень стало проведення літургії польською мовою, передбачене у 8 артикулі. Віросповідання, запропоноване С. Лютомирським, містило дуже багато дискусійних питань, які не могли бути неприйнятними для католиків та поміркованих протестантів. Особливе застереження викликало антитринітарне забарвлення деяких артикулів.

За наполяганням Посольської ізби, Сигізмунд II Август вислав до Папи Павла IV делегацію шляхтичів на чолі з каштеляном сандомирським С. Мацейовським із проханням дати згоду на автономію польської церкви. Шляхетські вимоги були зведені до 4 позицій: 1) проведення літургії польською мовою; 2) уніфікація євхаристії для мирян та кліру; 3) скасування celibату для духовенства; 4) скликання Національного Собору, уповноваженого розв'язувати дискусійні питання церковного устрою без втручання римської курії [16, s. 29]. Павло IV з обуренням відкинув усі пункти вимог та відправив до Польщі свого нунція, єпископа веронського А. Ліппомана [17, р. 3].

Ідея скликання Національного Собору здобула також прихильників у середовищі вищого польського кліру, зокрема єпископа хелмського Я. Уханського і єпископа влоцлавського Я. Дрогойовського. Зібраний у 1555 р. архієпископом М. Джижговським Піотрковський синод католицької церкви

підтримав пропозицію скликання Національного Собору і прийняв рішення надіслати до Риму посла від польського духовенства краківського каноніка Ф. Красинського. Проте відповідь Павла IV залишилась незмінною.

Плани щодо скликання Національного Собору отримали активне обговорення впродовж протестантських синодальних засідань. На Сецемінському синоді 1556 р. були визначені основні пропозиції щодо організації майбутньої події. Головою собору повинен був стати король. До участі у запланованих теологічних дебатах було вирішено запросити з одного боку «папських єпископів», з іншого – «євангельських професорів» із Західної Європи, серед яких були Ж. Кальвін та Ф. Меланхтон [6, s. 48].

Значний вплив на подальший перебіг польського реформаційного руху мав розкол кальвіністського табору на ортодоксів та антитринітаріїв унаслідок становлення конфесії польських братів.

Тривала організаційна криза, яка супроводжувала багаторічний процес розколу польської кальвіністської церкви 1556-1565 рр., практично не позначилась на незмінно високій політичній активності протестантської шляхти. На Варшавському сеймі 1556-1557 рр. терміни «екзекуція» та «Реформація» вживались як синонімічні [17, p. 157]. Виступ М. Рея на захист інтересів протестантів та обмеження юрисдикції єпископських судів викликав категоричні заперечення з боку духовенства. Королем було надано обіцянку розглянути дискусійні питання на наступному сеймі, спеціально скликаному з порушених протестантами проблем.

Проте на Піотрковському сеймі 1558-1559 рр. Сигізмунд II Август не дотримав наданих обіцянок, а винесені на порядок денний королем питання торкалися виключно оборони державних кордонів. Переакцентувавши проблеми із зовнішніх на внутрішні, шляхта знову поновила обговорення екзакуціоністської програми. Речником протестантського табору знову виступив М. Рей, який запропонував розглядати зовнішньополітичні питання у їхньому взаємозв'язку із внутрішніми суспільно-політичними реформами. Звернувшись до короля, М. Рей виступив із пропозицією використання коштів, отриманих від сплати аннат, на потреби державної оборони. Протестантська шляхта висунула вимогу позбавити єпископів права участі в елекції польського монарха, оскільки їхня підпорядкованість папському престолу зобов'язувала їх до відстоювання папських, а не польських державних інтересів [18, s. 306].

Піотрковський сейм 1562-1563 рр. був цілковито присвячений розгляду реформаційних та екзакуціоністських вимог. Загострення конфлікту між шляхтою і католицьким духовенством напередодні сейму було зазначено у листах папського нунція Б. Бонджованні, що майбутній сейм у Піотркові скликаний через небажання шляхти сплачувати десятину. У Кракові протягом 1555-1560 рр. єпископським судом було відкрито 74 справи за фактом несплати церковної десятини. Наведена цифра стає більш вагомою при врахуванні того

факту, що відмова від сплати десятини ставала предметом судового розгляду тільки тоді, коли термін несплати перевищував три роки [16, s. 109].

На особливу увагу заслуговують зафіксовані в сеймових промовах постійні апеляції протестантської шляхти до патріотичних цінностей. Зокрема, створення польської національної церкви розглядалось протестантами як утвердження в Польщі «влади короля польського, а не римського». Необхідність звільнення шляхти від сплати церковної десятини обґрунтовувалась «благом польського народу та держави» і прирівнювалась до скасування данини на користь іноземного поневолювача. Небажання католицького духовенства сплачувати податки на утримання польського війська було розцінене як «зрада польської Корони» [19, к. 126]. Водночас, намагання представників католицького кліру також вдатись до патріотичної риторики обмежилось посиленням на «молитви за польського короля» [20, к. 72].

Вичерпний перелік претензій шляхти до духовенства було викладено у письмовій формі і надано до розгляду сейму на початку лютого 1563 р. Водночас Р. Лещинський звернувся до короля із проханням про заборону виконання вироків церковного суду стосовно представників шляхетського стану на підставі Червінського 1422 р. та Єдленського 1430 р. привілеїв.

Усвідомлення католицьким духовенством кризи правового становища польської церкви яскраво простежується на прикладі так званого «Переліку кривд католиків у Польщі», адресованого до Папи Римського архієпископом гнєзнінським Я. Уханським. Скарга містить такі позиції, як: 1) невиконання земськими старостами вироків церковних судів; 2) звільнення шляхтичів з-під юрисдикції церковного суду згідно Піотрковської конституції 1563 р.; 3) призначення королем «еретиків» на державні посади; 4) переведення розгляду конфліктних питань між світською і духовною владою із сейму до звичайних воєводських судів; 5) зволікання сейму із розв'язанням нагальних для церкви питань, розгляд яких відкладається від одного сеймового засідання до іншого; 6) поставлена перед духовенством вимога документально підтвердити права на свої маєтки; 7) примус священників до сплати військових податків; 8) відмова від розгляду скарг духовенства сенатом. Описані архієпископом явища засвідчують, що практичний вплив реформаційного руху в Польщі був значно більшим за його законодавчо оформлені здобутки.

Виключне значення кальвіністів у суспільно-політичному житті держави цього періоду підкреслював папський нунцій Ф. Комендоне у своєму листі до К. Баромеуша від 6 липня 1564 р. На думку нунція, єдина можливість подолати кальвінізм у Польщі полягала в тому, щоб скористатись вигідним для католицької церкви розколом кальвіністського табору на аріан та ортодоксів [21, s. 172].

На Парчевському сеймі 1564 р. духовенство покращило своє становище, отримавши королівську згоду на визнання Польщею рішень Тридентського

собору. Стратегічна мета контрреформаційного табору, яка полягала у скасуванні Піотрковської конституції 1563 р., не була досягнута через відсутність єдності серед єпископів стосовно розподілу церковних маєтків. На відсутність солідарності серед вищого польського кліру як головну причину поразок церкви на сеймі неодноразово вказував у своїх листах Ф. Комендоне [21, s. 67].

Питання про скликання Національного Собору було знову висунуте шляхтою на початку Піотрковського сейму 1565 р. Сеймовим маршалком було обрано протестанта М. Синецького, який, отримавши від короля відмову у скликанні Національного Собору, запропонував до обговорення іншу дискусійну тему стосовно оподаткування духовенства на цілі державної оборони. Протестантська шляхта вимагала від єпископів надання документального підтвердження їхніх прав бути звільненими від податків. Оскільки шляхетська вимога була підтримана сенатом, Сигізмунд II Август запропонував залишити її на розгляд створеної ним у сенаті комісії. Проте шляхта не сприйняла королівську пропозицію, убачаючи в ній намагання усунути Посольську ізбу від розгляду проблеми. Сеймом також була відхилена пропозиція протестантської шляхти щодо створення інституту шляхетських інстигаторів, зобов'язаних контролювати дотримання шляхетських прав старостами і воєводами. Призначення на посаду інстигаторів пропонувалось доручити шляхетським сеймикам [14, s. 160].

Головні аргументи протестантського табору були підсумовані у промові М. Синецького, у якій шляхтич доводив, що сейм не повинен беззастережно виконувати рішення Тридентського собору, оскільки «поляк не є невільникон папським» [22, s. 108].

Виголошена М. Синецьким промова викликала надзвичайне обурення католицького духовенства. Єпископи заявили про свій намір залишити Польщу, а архієпископ гнєзнінський Я. Уханський погрожував залучити для розв'язання суперечки вірних папському престолу європейських монархів.

Висунуті впродовж сейму вимоги обмеження прав католицької церкви обґрунтовувались протестантською шляхтою інтересами «всього народу» (лат. «*populus universus*»). Найбільш виразно ціннісний вимір протестантської політичної програми знайшов відображення у твердженні М. Синецького про те, що оподаткування статків духовенства необхідне для забезпечення оборони «всього польського народу» (лат. «*omnem gentem Polonorum*»). Необхідно також зазначити, що тактику використання патріотичних гасел взяли на озброєння, зокрема, і представники католицької церкви, які надали політичній дискусії характеру своєрідного змагання з протестантами за прояв більшої патріотичності.

Папський нунцій Ф. Комендоне, посилаючись на рішення Тридентського собору, за яким відмова у сплаті десятини прирівнювалась до сповідання ересі, звернувся за підтримкою до Сигізмунда II Августа. Зайнявши на словах

нейтральну позицію, король готував до підписання шляхетський проект сеймової конституції, текст якої не було ухвалено через протестацію близького до оточення Ф. Комендоне нагельського каштеляна Русоцького. Позиція останнього була сприйнята іншими шляхетськими послами як зрадницька [22, s. 285].

Зроблена на Люблінському сеймі 1569 р. заява короля про намір упорядкувати релігійну ситуацію шляхом створення на польських і литовських землях «єдиної християнської церкви» актуалізувала необхідність об'єднання розрізнених протестантських напрямків з метою участі у майбутньому Національному Соборі.

Досягнення спільної домовленості про об'єднання лютеран, кальвіністів та чеських братів було відкладено до початку генерального синоду в Сандомирі 1570 р. Про великі надії, покладені на результат Сандомирського синоду, свідчить намагання зберегти у таємниці дату його проведення. За місяць до початку заходу, протестанти навмисне поширювали фальшиву інформацію про запланований час синодальних зборів, щоб позбавити католиків можливості у будь-який спосіб перешкодити їх проведенню [23, s. 18].

Розглядаючи різні зразки західноєвропейських міжпротестантських уній, учасники синоду відмовились від практики простого запозичення попередньо розробленої моделі. Прикметним є багаторазово повторюване впродовж синоду гасло «бажаємо мати віросповідання не чеське, сакське чи швейцарське, а своє польське власне» [24, s. 277].

Ухвалений 14 квітня 1570 р. акт під назвою «Віросповідання польських християнських церков» передбачав збереження всіх трьох конфесій, об'єднаних з метою співпраці на підставі спільних догматичних засад, проголошених загальноновизнаними для всіх учасників унії.

Текст Сандомирського віросповідання містив численні заяви про лояльність до світської влади. У 23 артикулі гарантувалось право влади розв'язувати релігійні питання і приймати рішення, обов'язкові до виконання всіма членами громади. Визнання богоданності державної влади було вміщено до тексту 30 артикулу. Лояльність до королівської влади було також підкреслено у передмові, адресованій Сигізмунду II Августу.

Одним із основних недоліків Сандомирської угоди став низький ступінь розробленості доктринальних питань, віднесення більшості догматичних розбіжностей до теологічної адіафори. Нерозв'язаність міжконфесійних протиріч, яка була наслідком політизації унії, підпорядкування темпів її укладення подіям політичного життя заклали підґрунтя її недовготривалості. З іншого боку, Сандомирська угода стала однією з необхідних передумов подальшої політичної співпраці протестантської шляхти. Сандомирська угода не отримала сеймового розгляду через опір католицької церкви, а текст унії було представлено Сигізмунду II Августу лише під час приватної аудієнції, наданої протестантським шляхтичам.

Смерть Сигізмунда II Августа у 1572 р. призвела до зміни політичної ситуації в країні. Політична боротьба прихильників та супротивників реформаційного руху, що значною мірою зводилась до боротьби за вплив на королівські рішення, змінила формат свого перебігу. За нових умов підвищення ролі шляхетського стану як головного учасника майбутніх королівських виборів надало протестантам можливість втілити свої політичні наміри у життя.

На Варшавському конвокаційному сеймі 1573 р. прихильники Реформації висунули вимогу прийняття акту, який гарантував свободу віросповідання шляхти та міщан. У розробці тексту законопроекту брали участь як католики, так і протестанти. Зокрема, до складу редакційної групи ввійшли такі особи католицького віросповідання, як єпископ С. Карнковський, воєвода ленчіцький Я. Сераковський, воєвода хелмінський Я. Дзялинський, каштелян перемишлянський Я. Гербурт, каштелян гданський Я. Костка. Протестанти були представлені сандомирським воєводою П. Зборовським, сандомирським каштеляном І. Оссолінським та каштеляном гнезнінським Я. Томицьким. С. Карнковського як єпископа і найстаршого члена сенату було призначено головою комісії з розробки тексту акту. Наведемо текст цього знакового для польського реформаційного руху документу в україномовному перекладі повністю:

«Ми, ради коронні, духовні та світські й усі лицарі та інші стани єдиної та неподільної Речі Посполитої з Великої та Малої Польщі, Великого князівства Литовського, Києва, Волині, Підляшшя, землі Руської, Пруської, Поморської, Жемайтійської, Інфлянтської та міст коронних.

Проголошуємо усім, кому це належить на вічну пам'ять, про те, що у цей небезпечний час, коли ми живемо без верховного пана короля нашого, розглянули ми все це уважно на з'їзді Варшавському для того, щоб наслідуючи приклад предків наших, самі між собою мир, справедливість, порядок і оборону Речі Посполитої утримати та зберегти змогли. Про це твердим та одноставним рішенням і святою обітницею собі всі спільно, в ім'я усієї Речі Посполитої, обіцяємо і зобов'язуємось вірою, честю і сумлінням нашим у подальшому жодного розбрату між собою не чинити, ані роз'єднання не допускати, як у єдиній неподільній Речі Посполитій, ані одній частині без іншої володаря собі обирати, ані окремі угоди з іншими укладати. Але у відповідності до призначеного місця та часу зібратись усім коронним товариством і спільно та спокійно цю справу обрання короля згідно волі Божої правильно здійснити. А інакше на жодного короля не погоджуватись, аніж тільки з такою єдиною умовою, що нам спочатку права усі, привілеї та вольності, як ті, що існують, так і ті, які подамо після обрання, повинен він присягою затвердити. А саме у тому присягнути: зберігати загальний мир між роз'єднаними і різними у вірі та богослужінні людьми і нас за кордон Корони нікуди не тягнути жодним звичаєм, ані проханням королівським своїм, ані виплатою п'яти гривень на дровце, ані збору посполитого рушення без рішення сейму не проводити.

Окрім того, виступити проти кожного такого обіцяємо, хто б або інше місце та час для виборів короля собі обирав і призначав, або бунтувати під час виборів почав, або людей окремо наймав, або обранню, здійсненому за спільною згодою, опиратись посмів.

А оскільки у нашій Речі Посполитій існує значне непорозуміння у справі віри християнської, запобігаючи тому, щоб з цієї причини такого шкідливого розбрату не вийшло, який у інших королівствах ясно бачимо, то спільно обіцяємо за нас та нащадків наших, на вічні часи, присягаючи вірою, честю і сумлінням нашим, що ми, різні за віросповіданням, будемо мир між собою зберігати, і через різну віру та обряди крові у церквах не проливати, і через це позбавленням майна, честі, ув'язненням чи вигнанням не карати, і за допомогою жодної зверхності чи уряду таким справам ніяким чином не сприяти. І навпаки, де б її хто проливати хотів з цієї причини, усі мусимо тому завадити, хоча б це хтось за приписом декрету чи якимось судовим рішенням робити збирався.

Але цією конфедерацією нашою ми жодної зверхності як панів духовних, так і світських, над підлеглими їх не зменшуємо та підпорядкування жодних підлеглих панам своїм не змінюємо. І навпаки, якщо якісь безчинства у справах віри відбулися, то як і завжди було, так і зараз можна кожному панові непокірного підлеглого свого, як у духовних, так і у світських справах на свій розсуд карати. Аби усі пожалувані королівською владою церковні чини, такі як архієпископські, єпископські та інші різні маєтності нікому іншому не надавались, окрім духовних осіб римського віросповідання, мешканцям польським, згідно Статуту. А маєтності церкви грецької належить давати особам тієї ж грецької віри.

А оскільки мир значно залежить від того, чи протиріччя між різними станами були вгамовані, а між станами духовним та світським є значні протиріччя у справах світських поточних, обіцяємо усе це між собою владнати на наступному елекційному сеймі. Правочинства порядок такий зберігаємо у силі, який собі кожне воєводство за загальною згодою постановило, або ще спільно постановить, що стосується також і справи оборони замків прикордонних.

Якщо хто-небудь комусь заборгував та добровільно погодився зі своєю розпискою постати перед судом гродським, то незалежно від того, станеться це перед смертю чи після смерті короля, кожен повинен у відповідності до своєї розписки за усі наслідки правові відповідати. А панове старости повинні будуть у встановленому порядку без усякої затримки згідно звичаям судити, виносити і успішно виконувати вироки у таких справах, окрім тих воєводств, які запровадили собі особливий порядок здійснення правосуддя за відсутності короля, або ще будуть запроваджувати. Стосовно записів усіх та довічних майнових свідоцтв, які складені та які ще у подальшому будуть складатись під час відсутності короля, ми спільним цієї конфедерації рішенням затверджуємо, щоб у період безкоролів'я, починаючи з дня смерті короля, нікому у виконанні

правових дій терміни давності не перешкоджали у встановленні належної справедливості. Також ті, які повинні були у певний час отримувати гроші у минулі роки, або на майбутній рік, або за якийсь час, що вже минув, усі будуть зобов'язані отримати свої гроші на першому суді, який, дасть Господь, відбудеться після обрання нового короля, або за першого відкриття судових книг.

Обіцяємо також то собі, що на призначені вибори короля збираючись, і знаходячись на місці, і повертаючись додому, ми жодного насилля над людьми та поміж собою чинити не будемо.

Усіх цих речей обіцяємо за себе та нащадків наших неухильно дотримуватись, а також за них вірою, честю та сумлінням нашим відповідати. А хто б цьому чинити опір хотів і спокій та порядок у державі порушував, проти такого усі спільно виступимо через його порушення.

А для кращої упевненості в усіх цих описаних справах, приклали ми печатки свої до цього та власноруч підписали.

Ухвалено у Варшаві, на з'їзді Генеральному Коронному двадцять восьмого дня місяця січня року Господнього тисяча п'ятсот сімдесят третього» [25].

Затвердженню Акту конфедерації сприяло майстерне поєднання авторами тексту релігійної та суспільно-політичної проблематики, декларація принципу свободи віросповідання лише в одному з 30 артикулів, без визнання якого неможливе було існування документу в цілому. Акт відмовляв у свободі віросповідання селянам, які повинні були повністю підпорядковуватись своїм панам, зокрема – і в релігійних питаннях. Керуючись в першу чергу бажанням запобігти селянським виступам, автори тексту зафіксували відсутність права селянина на вибір віросповідання окремим пунктом. Акт гарантував збереження інтересів католицького духовенства у Мазовії, де в залежність від церковних феодалів потрапила значна кількість дрібної шляхти. З цієї причини текст конфедерації було відхилено на сеймику воєводства Плоцького. Найбільш різким за тональністю став протест проти конфедерації мазовецької шляхти, який було письмово викладено у документі під назвою «*Protestacja gycerstwa wszystkiego mazowieckiego przeciwko konfederacji*». Акт Варшавської конфедерації автори тексту іронічно назвали «конфедерація ніяка» [23].

Поділяючи соціально-політичні положення Акту, значна частина католицького єпископату виступила із осудженням артикулу про свободу віросповідання. В якості аргументу єпископами було наведене застереження з приводу можливого протестантського віросповідання монарха, який, посилаючись на Акт конфедерації, матиме змогу порушувати права католицької церкви в державі. Категоричним супротивником включення до Акту артикулів про свободу віросповідання виступив калишський воєвода К. Зебжидовський.

Група католицького духовенства на чолі з єпископом Я. Уханським аргументувала свій протест проти прийняття Акту конфедерації в тексті наданого сейму меморіалу «*Responsum spiritualium ad articulum fidei in*

confoederatione». У меморіалі зазначалось, що запровадження свободи віросповідання в Польщі неодмінно призведе до перетворення християнської держави у варварську, суперечитиме всім привілеям, наданим польськими монархами духовенству [17, р. 391].

Важливим чинником прискорення прийняття Акту конфедерації стали релігійні погляди претендента на польський трон Генріха Валуа. У середовищі польської шляхти монарх був відомий як фанатичний ворог протестантизму, активний учасник масового знищення кальвіністів у Парижі в ніч св. Варфоломія. Релігійна нетерпимість Генріха Валуа схилила до прийняття акту конфедерації не лише протестантів, але й поміркованих католиків, які намагались уникнути початку громадянської війни в державі.

Незважаючи на протести католицького духовенства, затвердження Акту сенатом відбулось 2 травня 1573 р. До написаного на пергаменті тексту було додано 206 воскових печаток. Водночас, довічна непорушність рішень Варшавської конфедерації була закріплена у другому пункті Генріхових артикулів. Легітимність Акту були вимушені визнати супротивники та прихильники його прийняття.

Таким чином, суттєвим досягненням польського реформаційного руху протягом 1550-1573 рр. став вихід на рівень політичної боротьби і перетворення останньої в одну із основних сфер свого розгортання. Здобуття Реформацією політичної арени стало можливим завдяки активній реформаційній діяльності протестантської шляхти, оформленню організаційної структури протестантських громад, сполученню вимог реформаційного та ексекуціоністського рухів. Пом'якшенню протистояння католиків та протестантів сприяли певні процедурні обмеження сеймових засідань, політичний формат міжконфесійного діалогу. За таких умов стало можливим прийняття Акту Варшавської конфедерації 1573 р., яке ознаменувало досягнення шляхтою права на свободу віросповідання мирним шляхом.

Використовуючи реформаційні гасла у своїй політичній програмі, шляхта відстоювала передусім власні станові інтереси, які були ототожені нею з пріоритетом загальнодержавних та польських етнічних цінностей. Практично всі порушені протестантами вимоги обґрунтовувались інтересами польського народу та держави. Практичне застосування такой підхід знайшов у низці питань від боротьби за скликання Національного Собору до оскарження здійснення десятичних виплат. Закладені реформаційною боротьбою етнополітичні цінності мали виключне значення для розвитку основних засад шляхетської демократії, польського парламентаризму та польського етнополітичного середовища в цілому.

Список використаних джерел і літератури

1. Zygmunt August i rozkwit Reformacji w Polsce: (1548-1572) / w świetle źródeł przedstawił S. Kot. – Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1929. – 32 s. (Teksty źródłowe ; z. 31).
2. Kowalczyk J. Kultura i ideologia Jana Zamoyskiego. – Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2005. – 296 s.
3. Korolko M. Klejnot swobodnego sumienia: polemika wokół konfederacji warszawskiej w latach 1573-1658. – Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1974. – 427 s.; Tazbir J. Stando lubentius moriar: biografia Stanisława Lubienieckiego. – Warszawa: Iskry, 2003. – 280 s.: tabl. złoż.
4. Reformacja w dawnej Rzeczypospolitej i jej europejskie konteksty: postulaty badawcze / koncepcja tomu i red. naukowa P. Wilczek; współpraca red. M. Choptiany, J. Koryl, A.S. Ross; Uniwersytet Warszawski, Instytut Badań Interdyscyplinarnych «Artes Liberales». – Warszawa: Instytut Badań Interdyscyplinarnych «Artes Liberales» Uniwersytetu Warszawskiego: Sub Lupa and the Authors, 2010. – 229 s.
5. Merczyng H. Zbory i senatorowie protestancy w dawnej Rzeczypospolitej. – Warszawa: [s. n.], 1904. – 139 s.
6. Akta synodów różnowierczych w Polsce = Acta synodalia ecclesiarum Poloniae Reformatarum: [w 4 t.] / oprac. M. Sipayłło; Biblioteka uniwersytecka w Warszawie. – Warszawa: Wydawnictwa uniwersytetu Warszawskiego, 1966. – T. 1: (1550-1559). – 1966. – 378 s.
7. Urban W. Epizod reformacyjny. – Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1988. – 80 s.
8. Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia ad fidem editionum principum et authenticarum ex parte etiam codicum manu scriptorium additis prolegomenis literariis annotationibus criticis, annalibus calvinianis indicibusque novis et copiosissimis: [in 59 vol.] / ed. G. Baum, E. Cunitz, E. Reuss theologi argentoratenses. – Brunsvigae: C. A. Schwetschke et Filium, 1863. – Vol. 13. – 1875. – 616 p.
9. Dzieje Reformacji w Polsce: od wejścia jej do Polski aż do jej upadku: według najnowszych źródeł: [w 2 t.] / zebrał i oprac. L. Bukowski. – Kraków: Drukarnia Wł. L. Anczyca i Spółki, 1883. – T. 2: Polityczny wzrost i wzmaganie się Reformacji aż do sejmu w r. 1558/9. – 1886. – 712 s.
10. Historia sejmu polskiego: [w 3 t.] / pod red. J. Michalskiego; oprac. J. Bardach, W. Czapliński, J. Michalski [etc.]. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984. – T. 1: Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej. – 1984. – 452 s.
11. BN. – Rps. 10773. – Zbiór dokumentów począwszy od czasów Ludwika Wielkiego do panowania Zygmunta Augusta włącznie 1374-1572. – 203 k.
12. BCz. – Rps. 3581. – Kopiarz mów sejmowych, pism, listów (m. in. dotyczące St. Orzechowskiego) oraz wierszy politycznych z lat 1548-1551. – 420 k.
13. Polski Słownik Biograficzny: [w 46 t.] / [kom. red.: W. Konopczyński (red. główny) i in.]; Polska Akademia Umiejętności. – Kraków: PAU, 1935. – T. 42: Stanisław, ks. Mazowiecki-Stawiański Seweryn / [kom. red.: A. Romanowski (red. naczelny) i in.]; Polska Akademia Nauk, Instytut Historii. – Warszawa; Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Societas Vistulana, 2004. – 612 s.
14. Volumina Constitutionum: [w 2 t.] / do druku przygotowali S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1996. – T. 2, vol. 1: 1550-1585. – 516 s.
15. Dzienniki sejmów walnych koronnych za panowania Zygmunta Augusta króla polskiego, W. X. litewskiego 1555 i 1558 r. w Piotrkowie złożonych / wyd. B. Lubomirscy. – Kraków: Bracia Lubomirscy, 1869. – 324 s.
16. Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690: [w 2 t.] / [wyd. E. Rykaczewski; wydanie Biblioteki Polskiej w Paryżu]. – Berlin; Poznań: Księgarnia B. Behra, 1864. – T. 1. – 1864. – 476 s.
17. Acta nuntiaturae Polonae: [in 57 t.] / moderatore H.D. Wojtyska; Institutum Historicum Polonicum Romae. – Romae: Fundatio Lanckoroński, 1990. – T. 3, vol. 1: Aloisius Lippomano (1555-1557). – 1993. – 500 p.

18. Dzienniki sejmów walnych koronnych / wyd. B. Lubomirscy. – Kraków: Bracia Lubomirscy, 1869. – 324 s.
19. BN. – Rps. 3081. – Miscellanea polityczne, sprawy sejmów i bezkrólewia z lat 1563-1575. – 384 k.
20. BCz. – Rps. 2095. – Kopiański akt, listów, ustaw, memoriałów i instrukcji z lat 1563-1644 dotyczących głównie spraw kościelnych i politycznych. – 582 k.
21. Pamiętniki o dawnej Polsce z czasów Zygmunta Augusta, obejmujące listy Jana Franciszka Commendoni do Karola Borromeusza: (z Biblioteki Berberiańskiej): w 2 t. / zebrał J. Albertrandi, biskup Zenopolitański; z rękopismów włoskich i łacińskich wytlómaczył J. Krzeczkowski; wiadomość o życiu Commendoniego tudzież potrzebne sprostowania i objaśnienia dodał M. Malinowski. – Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1851. – T. 1. – 1851. – 268 s.
22. Dyaryusz Sejmu Piotrkowskiego, R.P. 1565, poprzedzony kroniką 1559-1562 / wyd. W. Krasieński; objaśnił. W. Chomętowski. – Warszawa: Biblioteka Ordynacji Krasieńskich, 1868. – 324 s.
23. Augustyniak U. Konfesja Sandomierska: wstęp historyczny. – Warszawa: Semper, 1994. – 30 s.
24. Akta synodów różnowierczych w Polsce = Acta synodalia ecclesiarum Poloniae Reformatarum: [w 4 t.] / oprac. M. Sipayło; Biblioteka uniwersytecka w Warszawie. – Warszawa: Wydawnictwa uniwersytetu Warszawskiego, 1966. – T. 2: (1560-1570). – 1972. – 413 s.
25. Перекл. з пол. та лат. Черкасова С.С. Перекладено за: Volumina Constitutionum: [w 2 t.] / do druku przygotowali S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1996. – T. 2, vol. 1: 1550-1585. – 2005. – S. 306-307.

Черкасов С.С. Акт Варшавской конфедерации 1573 г. и проект проведения Национального Собора в политической программе польского реформационного движения XVI в.

Реконструированы и охарактеризованы ключевые особенности развития реформационного движения в Польше второй половины XVI в., определена роль идеи проведения Национального Собора в политической программе протестантской шляхты и основные механизмы влияния Реформации на формирование польской этнополитической традиции. Установлено, что политическая деятельность протестантов, направленная против католической церкви, оказала исключительную роль в распространении польских этнических ценностей на сферу организации государственной власти и способствовала их нормативному закреплению. На практике это влияние было реализовано в обосновании протестантами собственных политических требований интересами польского народа и государства, борьбе за создание польской национальной церкви, утверждению приоритета польского права над распоряжениями римской курии.

Приведен текст и проанализированы главные положения Акта Варшавской генеральной конфедерации 1573 г. как ключевого политического документа польской Реформации. Определено, что активное использование протестантской шляхтой реформационных лозунгов в политической борьбе способствовало укреплению основ шляхетской демократии, традиций польского парламентаризма и польской этнополитической культуры в целом. Продемонстрировано, что реформационное движение в Польше выступило влиятельным фактором этнизации сферы отношений власти и государственного управления, общественно-политической интериоризации польских этнических ценностей, которые способствовали развитию базовых представлений о принадлежности к этническому сообществу и оказали существенное влияние на формирование польской этнополитической традиции.

Ключевые слова: Европейская Реформация, Речь Посполитая, Варшавская конфедерация.

Cherkasov S. Warsaw Confederation Act of 1573 and the Project of Establishing the National Council in the Political Program of the Polish Reformation Movement of the XVI Century.

The key features of the Reformation movement in Poland in the second half of the XVI century are reconstructed and characterized, the role of the idea of establishing the National Council in the political program of the Protestant szlachta and the main mechanisms of the Reformation influence on the Polish ethno political environment are defined. It is established that the anti catholic political activity played an important role in spreading of the Polish ethnic values on the sphere of state power and served their further legislation. In practice, this influence was realized with the help of substantiating of the gentry political demands with the interests of the Polish people and the Polish state, the struggle for the Polish National Church establishing and by the affirmation of the priority of the Polish law over the orders of the Roman Curia.

The main points of the Act of Warsaw General Confederation 1573 as the key political document of the Polish Reformation are analyzed. It is asserted that the reformation slogans actively used by the Protestant nobility in the political struggle contributed to strengthening of the basic principles of the gentry democracy, the basic traditions of the Polish parliamentarism and the Polish ethnopolitical culture in general. It is shown that the reformation movement in Poland was a powerful ethnicity-developing factor in the political sphere that caused the social and political interiorization of the Polish ethnic values and contributed greatly to the formation of the Polish ethnopolitical environment.

Keywords: *European Reformation, Polish-Lithuanian Commonwealth, Warsaw Confederation Act.*